

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

Αν. Καθηγήτρια και διευθύντρια του Κέντρου Ελληνικής και Διεθνούς Ιστορίας (ΚΕΔΙΣ) του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Η απόβαση στη Σμύρνη και η έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, 1919-2019:

μια αποτίμηση 100 χρόνια μετά*

Τρία ερωτήματα τίθενται κατά παράδοση σε κάθε συζήτηση για την απόβαση στη Σμύρνη και τη Μικρασιατική Εκστρατεία:

Πρώτον, τι γύρευε εκεί το ελληνικό κράτος; Δηλαδή ποια ήταν τα κίνητρα, οι στρατηγικοί στόχοι και τα διαθέσιμα μέσα που δικαιολογούσαν την εκστρατεία ή επέτρεπαν την προσδοκία μιας πιο θετικής έκβασης από τη διάλυση του στρατού και την Καταστροφή του μικρασιατικού ελληνισμού, όπως τελικά συνέβησαν.

Δεύτερον, «τις πταίει;» Το ερώτημα εξακολουθεί να διχάζει με βάση τις διαιρετικές δομές του Εθνικού Διχασμού. Η πατρότητα της ευθύνης συνήθως αποδίδεται στους αντιβενιζελικούς που κυβέρνησαν μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920. Κατά καιρούς, όμως, μοιράζεται και στον Ελευθέριο Βενιζέλο, που αποφάσισε την εκστρατεία ή στις Μεγάλες Δυνάμεις και δη την Αγγλία και στον πρωθυπουργό της Λούντ Τζορτζ που ενθάρρυναν τους Έλληνες να συνεχίσουν ως το τραγικό τέλος. Λιγότερο μελετημένες είναι οι επιτελικές και επιχειρησιακές ευθύνες που δεν έχουν αποτελέσει ακόμα αντικείμενο συστηματικής αποτίμησης.

Το τρίτο ερώτημα αφορά το ρόλο των εκλογών του Νοεμβρίου 1920. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια τάση να θεωρούνται η μοιραία καμπή που περίπου προδίκασε την Καταστροφή. Η counter-factual προσέγγιση - «τι θα είχε γίνει, αν...»- άλλοτε υποδηλώνει αμιγώς ερευνητικό ενδιαφέρον, άλλοτε εργαλείο σε παραλληλισμούς με μεταγενέστερες εκλογές για να υπογραμμιστεί ο δικός τους καθοριστικός χαρακτήρας. Πάντως, από μόνο του το ερώτημα ενισχύει την ενοχοποίηση των αντιβενιζελικών και την αγιογράφηση του Βενιζέλου, υπονοώντας ότι, αν οι Έλληνες τον εξέλεξαν ξανά πρωθυπουργό, θα πετύχαινε όπου οι αντίπαλοί του απέτυχαν.

Ως προς τα κίνητρα της απόβασης και της εκστρατείας, το πρώτο δηλαδή ερώτημα, οι λόγοι μπορούν να κωδικοποιηθούν σε τρία επιχειρήματα.

Γιατί έγινε η απόβαση στη Σμύρνη

Πρώτον, υπήρχε το αυτονόητο **γεωπολιτικό επιχείρημα**. Η Μικρά Ασία αναμενόταν να ολοκληρώσει το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας των «δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» που θα απλωνόταν και στις δύο ακτές του Αιγαίου. Μετά την ενσωμάτωση ολόκληρης της Θράκης με βάση την πορεία των Συνθηκών Ειρήνης (του Νεϋγί με τη Βουλγαρία το Νοέμβριο του 1919 και των Σεβρών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία τον Ιούλιο/Αύγουστο 1920), η Ελλάδα θα επέπτευε τα Στενά των Δαρδανελλίων, ενώ θα διατηρούσε σοβαρή προοπτική μελλοντικής εποπτείας και της Κωνσταντινούπολης, όταν θα ατονούσε ο διεθνής της έλεγχος. Ο στόχος ήταν να αναβαθμιστεί σε μία μεγάλη ναυτική δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο, πολύτιμη σύμμαχο των νικητριών Δυνάμεων της Αντάντ και δη της Αγγλίας.

Αυτή η προοπτική προϋπέθετε συμπίεση της ηττημένης Τουρκίας, όχι μόνον από τα παράλια, αλλά και από την ενδοχώρα για το ενδεχόμενο αντεπίθεσης από τα ανατολικά. Το πρώτο σκέλος στηριζόταν στην παρουσία Ελλήνων, Γάλλων και Ιταλών στα παράλια με τους τελευταίους να διατηρούν τουλάχιστον τα Δωδεκάνησα σε περίπτωση που δεν ικανοποιούνταν επαρκώς στη Μικρά Ασία. Το δεύτερο σκέλος βασιζόταν στη δημιουργία του νέου κράτους της Αρμενίας. Η εκτίμηση ήταν ότι η «Μεγάλη Ελλάδα», η «Μεγάλη Αρμενία» και η Μεγάλη Ρουμανία» αφενός μεν θα περιόριζαν την Τουρκία στο Αιγαίο και τον Εύξεινο Πόντο, αφετέρου θα έφραζαν τον δρόμο προς τη Μεσόγειο και για την μπολσεβικική Ρωσία, που συνένωνε για τους Αγγλογάλλους την παλιά γεωπολιτική με τη νέα ιδεολογική απειλή.

Για τη διεκδίκηση της Σμύρνης και της ενδοχώρας βάρυνε και το **ιδεολογικό-ηθικό επιχείρημα**. Στη Μικρά Ασία υπήρχε αδιάκοπη, πολυπληθής ελληνική παρουσία επί αιώνες. Οι ελληνικοί πληθυσμοί ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με τη Μεγάλη Ιδέα και υφίσταντο πρώτοι τα τουρκικά αντίποινα σε κάθε ελληνοτουρκική ρήξη από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας και μετά. Περίμεναν επί γενεές την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος, απορρίπτοντας εναλλακτικές, όπως η μετανάστευση ή ο συμβιβασμός με τις κατά καιρούς φιλομειονοτικές πολιτικές της Πύλης στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα (Τανζιμάτ). Ο Βενιζέλος επικαλέστηκε την ηθική υποχρέωση απέναντί τους για την απόβαση στη Σμύρνη το Μάιο του 1919. Χωρίς την ελληνική στρατιωτική παρουσία, οι Έλληνες της Μικράς Ασίας θα ήταν εξαιρετικά ευάλωτοι απέναντι στο ρεβανσισμό των Τούρκων εθνικιστών εν μέσω της ουδετερότητας των συμμάχων. Το

ίδιο σκεπτικό εξηγεί εν πολλοίς την επιλογή του Αριστεΐδη Στεργιάδη ως Ύπατου Αρμοστή της Σμύρνης και την επιμονή του σε πολιτικές που δεν θα ενέπλεκαν τον ελληνικό στρατό σε προσωπικές αντιπαραθέσεις Ελλήνων και Τούρκων αδυνατίζοντας στα μάτια των συμμάχων τα επιχειρήματα περί ανάγκης αυτοπροστασίας της ελληνικής κοινότητας.

Σε ένα τρίτο επίπεδο βρισκόταν το **διπλωματικό επιχείρημα**. Η απόβαση στη Σμύρνη δεν ξεκίνησε σαν διμερής ελληνο-τουρκική σύγκρουση με αυστηρή συμμαχική ουδετερότητα, όπως κατέληξε να γίνει η Μικρασιατική Εκστρατεία, αλλά σαν συμμαχική αποστολή με φορείς τους Έλληνες που είχαν άμεσα συμφέροντα στην περιοχή. Η απόβαση αποτέλεσε συμβολή της Ελλάδας στην εφαρμογή των Συνθηκών Ειρήνης που κατήρτιζαν τότε οι σύμμαχοι στο Παρίσι σχετικά με τη μεταπολεμική τύχη της Τουρκίας. Ως «εντολοδόχοι» των νικηφόρων συμμάχων της Αντάντ, οι Έλληνες δρούσα κυρίως υπό την καθοδήγηση της Αγγλίας. Στην ενδοσυμμαχική κατανομή έργου, η Αγγλία είχε ευθύνη για τα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο, όπου προστάτευε δικά της ζωτικά συμφέροντα (Δαρδανέλλια, Σουέζ).

Η Γαλλία έδινε προτεραιότητα στην επιτήρηση της ηττημένης Γερμανίας και την περικύκλωσή της με ένα προστατευτικό τείχος (cordon sanitaire) από τα Βαλκάνια ως την Ανατολική Ευρώπη. Οι ΗΠΑ, που φαινόταν ότι θα αποτελούσε κρίσιμο παίκτη στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Μεσόγειο, έφυγε χάριν του απομονωτισμού της πολιτικής ελίτ της από το σκηνικό λίγους μήνες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών (Ιούνιος 1919), της οποίας βασικός εμπνευστής υπήρξε ο Αμερικανός πρόεδρος Γούντρο Ουίλσον. Η μπολσεβικική Ρωσία είχε εξαιρεθεί από τις διαπραγματεύσεις των συνθηκών ειρήνης εξαιτίας της χωριστής ειρήνης που είχε υπογράψει με τη Γερμανία στο Μπρεστ-Λιτόφσκ (Μάρτιος 1918). Η Ιταλία, η οποία είχε ενισχυθεί από τις νικήτριες δυνάμεις για να ενισχύσει τα αναχώματα απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την εχθρική πια Ρωσία, έδειχνε τάσεις ανταγωνισμού με την Αγγλία στη Μεσόγειο. Επομένως, οι Έλληνες συγκέντρωναν σημαντικά πλεονεκτήματα ως «τοποτηρητές»: διέθεταν αξιόμαχο στρατό, ένιωθαν υποχρεωμένοι να κινούνται μέσα στο συμμαχικό πλαίσιο για να προστατεύουν τους πληθυσμούς τους και επιπλέον προσέβλεπαν στην Αγγλία για την περαιτέρω ευόδωση της Μεγάλης Ιδέας (π.χ. Δωδεκάνησα, Κύπρο).

Το ελληνικό κράτος ήταν διατεθειμένο να στείλει περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις από ό,τι όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις μαζί που εμπλέκονταν στην περιοχή (Αγγλοι, Γάλλοι, Ιταλοί). Μάλιστα, ο στρατός αποτέλεσε ισχυρό «όπλο»

για να εξασφαλίσει η Ελλάδα καθήκοντα «εντολοδόχου» στις αρχές του 1919, και να επιτύχει αργότερα, στη Συνθήκη των Σεβρών, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης και ουσιαστικά ενσωμάτωσης στην Ελλάδα μετά από πέντε χρόνια ελληνικής αυτοδιοίκησης για την πόλη και την ενδοχώρα της. Η Ελλάδα ήταν εξαρχής διατεθειμένη να αποστείλει περισσότερους από 50.000 άνδρες. Πράγματι, μέχρι το τέλος του 2019 ο ελληνικός αποβατικός στρατός αριθμούσε 57.000 οπλίτες και 2.400 αξιωματικούς.

Επομένως, από γεωπολιτική, ηθική, διπλωματική άποψη, ο Βενιζέλος πήρε ένα παράτολμο, αλλά παράλογο ρίσκο. Δεν είχε απαντήσει, ωστόσο, στο απώτερο ερώτημα: Πώς θα διατηρούσε την ελληνική κυριαρχία στη Μικρά Ασία για πέντε χρόνια μέχρι να ενσωματωθεί με δημοψήφισμα η Σμύρνη και η ενδοχώρα της στο ελληνικό κράτος χωρίς να διαθέτει η περιοχή εδαφική συνέχεια με την Ελλάδα, χωρίς σθεναρή συμμαχική στήριξη και με εχθρικά διακείμενο τον τοπικό τουρκικό πληθυσμό. Το ίδιο ερώτημα αναμενόταν μάλιστα να γίνει ακόμα κρισιμότερο μετά την ενσωμάτωση, αν οι διεθνείς συσχετισμοί άλλαζαν, όπως πράγματι συνέβη.

Ο Βενιζέλος επένδυσε με υπέρμετρη αισιοδοξία στις διπλωματικές του ικανότητες και στο χαρακτηριστικό του γνώρισμα, που ήταν η ταχύτητα. Υπολόγιζε να αποκτήσει τον έλεγχο της Σμύρνης το ταχύτερο δυνατό προλαβαίνοντας την ανασύνταξη των Τούρκων. Παράλληλος στόχος ήταν η δημιουργία τετελεσμένων για τις ανταπαιτήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως της Ιταλίας, καθώς οι Αγγλογάλλοι είχαν δημιουργήσει κουβάρι διεκδικήσεων για Έλληνες, Ιταλούς (Αϊδίνι, Ικόνιο, Άδανα) και Γάλλους (Μαύρη Θάλασσα) με τις μυστικές συμφωνίες του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν αποσκοπούσαν να τους δελεάσουν υπέρ της Αντάντ (Συμφωνίες Λονδίνου το 1915, Σάικς-Πικώ το 1916 και Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης το 1917).¹

«Τις πταίει;»

Ως προς το δεύτερο ερώτημα: «Τις πταίει»: οι βενιζελικοί, οι αντιβενιζελικοί, ο Βενιζέλος, η όλοι και πώς επιμερίζεται η ευθύνη;

Εκείνη την εποχή, η ευθύνη αποδόθηκε εξ ολοκλήρου στους αντιβενιζελικούς. Στήθηκε ένα έκτακτο στρατοδικείο με ευθύνη της «Επανάστασης» του 1922 που αποφάσισε συνοπτικά την Εκτέλεση των Έξι ηγετών της αντιβενιζελικής παράταξης, πέντε πολιτικών (Δημήτριος Γούναρης, Νικόλαος Στράτος, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, Γεώργιος Μπαλτατζής, Νικόλαος Θεοτόκης) και του τελευ-

ταίου αρχιστράτηγου της Εκστρατείας (αντιστράτηγος Γεώργιος Χατζανέστης) με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας: δηλαδή ότι εν γνώσει τους και με δόλο οδήγησαν στην Μικρασιατική Καταστροφή. Η ετυμηγορία προέκυψε ατεκμηρίωτα και άδικα. Εξυπηρετούσε σε μεγάλο βαθμό το ξεκαθάρισμα λογαριασμών από την εποχή του Εθνικού Διχασμού και την αποκλειστική ενοχοποίηση του πολιτικού αντιπάλου από τη στρατιωτική δικτατορία αδιάλλακτων βενιζελικών που ουσιαστικά εγκαθίδρυσε η «Επανάσταση» του 1922.² Αλλά η Επαναστατική Επιτροπή που πήρε την κατάσταση στα χέρια της και ο υπουργός Στρατιωτικών Θεόδωρος Πάγκαλος, ο οποίος πρωτοστάτησε στη δίκη, δεν συνάντησαν μαζική αντίδραση. Αντίθετα, ο κρότος της εκτέλεσης ακούστηκε μέσα στον θρήνο και την αγανάκτηση των εξαθλιωμένων προσφύγων που κατέφθαναν μαζικά στην Ελλάδα απαιτώντας παραδειγματική τιμωρία των υπευθύνων. Η εκτόνωση της κατακραυγής ήταν ένας από τους λόγους που επικαλέστηκε η στρατιωτική κυβέρνηση. Ένας άλλος ήταν η ανάγκη πειθάρχησης του στρατεύματος, ώστε να διασωθεί η Δυτική Θράκη- αφού Ανατολική Θράκη, Ίμβρος, Τένεδος είχαν, επίσης, χαθεί. Στόχος ήταν να προσέλθει η Ελλάδα στη διαπραγμάτευση για μια νέα συνθήκη με την Τουρκία με ανανεωμένη πολιτική και στρατιωτική αξιοπιστία.

Ήδη την εποχή της Εκτέλεσης των Έξι, η αποκλειστική ευθύνη των αντιβενιζελικών ηγετών κρίθηκε υπερβολική εκ μέρους νηφάλιων παρατηρητών, ενώ σχεδόν 90 χρόνια αργότερα στη νέα δίκη που διεξήχθη για το θέμα ο Άρειος Πάγος ακύρωσε την καταδικαστική απόφαση και κατ'επέκταση την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας.³

Ασφαλώς, οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις είχαν βαριές ευθύνες. Εκτός από λάθη, παραλείψεις και προσωπικές εμμονές, το βαρύτερο λάθος ήταν ότι δεν επέδειξαν το απαραίτητο πολιτικό θάρρος να ανασχεδιάσουν ή να σταματήσουν την εκστρατεία όταν έβλεπαν πια ξεκάθαρα ότι δεν μπορούσε να κερδηθεί. Θα είχαν υποστεί ταπείνωση και εκλογική ήττα, όπως φοβούνταν. Αλλά θα είχαν αποφύγει τουλάχιστον την σφαγή και την προσφυγιά του μικρασιατικού ελληνισμού, που άνοιξαν μεγάλη πληγή στο έθνος και στο κράτος για πολλές γενιές. Θα είχαν ενδεχομένως αποφύγει και την δική τους ατίμωση και την κατατόμηση της ηγεσίας τους.

Ότι ο πόλεμος δεν μπορούσε να κερδηθεί ήταν ισχυρό ενδεχόμενο εξαρχής. Ο Βενιζέλος είχε γίνει από χρόνια αποδέκτης αρνητικών εισηγήσεων για την επέκταση στη Μικρά Ασία με γνωστότερη εκείνη του αντισυνταγματάρχη τότε Ιωάννη Μεταξά τον Μάρτιο του 1915 με αφορμή την ατυχή συμμαχική εκστρα-

τεία της Καλλίπολης.⁴ Μετά την πρόσκαιρη ευφορία του 1919-20, το φάσμα της αποτυχίας έγινε βεβαιότητα την άνοιξη του 1921, ενώ είχαν περάσει περίπου δύο χρόνια από την απόβαση στη Σμύρνη. Όχι μόνον γιατί πάλι ο Ιωάννης Μεταξάς το τόνισε όταν απέρριψε την πρόταση των αντιβενιζελικών να αναλάβει την ευθύνη της εκστρατείας αντικρούοντας τον Δημήτριο Γούναρη με την περίφημη φράση: «*Πρέπει να υπάγη ο τόπος μας εις τον διάβολον, διά να μη έλθει ο Βενιζέλος;*».⁵ Αλλά, γιατί ρεαλιστικά εκεί συνέτειναν οι περιφερειακές εξελίξεις και η άνοδος του κεμαλικού εθνικισμού. Ποια ήταν τα σημεία των καιρών;

Πρώτον, Γάλλοι και Ιταλοί απήλλαξαν τους Τούρκους από την παρουσία τους με γενναιόδωρα οικονομικά και πολιτικά ανταλλάγματα μέσω της επαναφοράς των «διομολογήσεων». Η κλιμακούμενη στρατιωτική και οικονομική εμπλοκή που απαιτούσε η παρουσία τους στη Μικρά Ασία επέσπευσε την αποχώρησή τους. Οι σύμμαχοι διέθεταν λιγότερους πόρους για τα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία μετά την έκλειψη των ΗΠΑ λόγω της απόρριψης της Συνθήκης των Βερσαλλιών από την αμερικανική γερουσία (Νοέμβριος 1919). Δεύτερον, το κεμαλικό καθεστώς προσέγγισε το νεόκοπο κομμουνιστικό καθεστώς της Ρωσίας και έλαβε οικονομική ενίσχυση για τις πολεμικές του επιχειρήσεις. Τρίτον, Ρωσία και Τουρκία διαμέλισαν την ανεξάρτητη Αρμενία μετά την τουρκική νίκη στο Ερζερούμ (Δεκέμβριος 1920). Οι Τούρκοι κατέλαβαν τις δυτικές περιοχές, ενώ το μεγαλύτερο μέρος προσαρτήθηκε από τη Ρωσία, την οποία προτίμησαν πολλοί Αρμένιοι λόγω της προηγηθείσας γενοκτονίας στα χέρια των Τούρκων κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Έλληνες του Πόντου είχαν ήδη πέσει θύματα συστηματικής εξόντωσης και εκτοπισμού από τους Τούρκους και δη παραστρατιωτικά σώματα από τσέτες λίγο μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το 1919. Η γενοκτονία ενθαρρύνθηκε από τη ματαίωση της ενσωμάτωσής των Ποντίων σε ενιαίο πονταρμενικό κράτος (συμφωνία του Ιανουαρίου 1920), όπως σχεδίαζε ο Βενιζέλος για να επικεντρωθεί στη άμεση προτεραιότητα ενσωμάτωσης της Σμύρνης.⁶ Μετά την απομάκρυνση άλλων περισπασμών, οι κεμαλικοί στράφηκαν ανενόχλητοι εναντίον των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, την τελευταία μεγάλη μειονότητα που τους χώριζε από το όνειρο του τουρκικού εθνικισμού.

Συνολικά, μόνον οι Άγγλοι και προπάντων ο πρωθυπουργός Λούντ Τζορτζ επέμεναν μέχρι τέλους στον αρχικό στόχο της ελληνικής εκστρατείας, ενώ στο μεταξύ όλα γύρω άλλαζαν. Το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών διατύπωνε ολοένα εντονότερες αντιρρήσεις. Όμως, τον Μάρτιο του 1921, κόντρα στον ρεαλι-

σμό, οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις αποφάσισαν περαιτέρω επέκταση προς το Αφίον Καραχισάρ. Τον Φεβρουάριο του 1921 πραγματοποιήθηκε μια αποτυχημένη διάσκεψη στο Λονδίνο με δύο τουρκικές αντιπροσωπείες για συμβιβασμό. Τον Ιούνιο του 1921 οι σύμμαχοι πρότειναν αποστρατικοποίηση της Δυτικής Θράκης, αποχώρηση των Ελλήνων από την ενδοχώρα της Σμύρνης, δημιουργία σφαιρών επιρροής στην Τουρκία και περιφρούρηση με ξένους χωροφύλακες για κατευνασμό.

Ο Βενιζέλος αντέδρασε θετικά, αλλά ο πρωθυπουργός Γούναρης αρνήθηκε. Τον ενθάρρυναν οι επόμενες ελληνικές νίκες στο Αφίον Καραχισάρ (14-16 Μαρτίου 1921), στην Κιουτάχεια (2-3 Ιουλίου 1921) και τον Σαγγάριο (10-29 Αυγούστου 1921), 400 χλμ. μακριά από τις ελληνικές βάσεις στα παράλια. Ήταν οι τελευταίες, πύρρειες ουσιαστικά, με τον Κεμάλ να караδοκεί παρασύροντας τους Έλληνες στα βάθη της Ανατολίας. Το ελληνικό μέτωπο είχε πλέον επιθετική διάταξη σε 80.700 τετραγωνικά χλμ. και 200.000 άνδρες χωρισμένους σε τρία σκορπισμένα σώματα στρατού.⁷

Τον Φεβρουάριο 1922, ο αρχιστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας ζήτησε αποχώρηση από τη Μικρά Ασία λόγω έλλειψης πόρων. Αντ' αυτού η κυβέρνηση κατέφυγε σε αναγκαστικό εσωτερικό δάνειο με τη διαβόητη «διχοτόμηση» του χαρτονομίσματος και, ασκώντας αυστηρή λογοκρισία στον Τύπο, εξακολούθησε να προαναγγέλλει θρίαμβο. Τον ίδιο μήνα, Μάρτιο του 1922, η διασυμμαχική διάσκεψη των Παρισίων πρότεινε ανακωχή σε Μικρά Ασία και Θράκη. Η αντιβενιζελική κυβέρνηση, όμως, σχεδίαζε κατάληψη της Κωνσταντινούπολης με νέο αρχιστράτηγο (από το Μάιο του 1922) τον στρατηγό Χατζανέστη. Η βενιζελική «Εθνική Άμυνα», από την πλευρά της, αντιπρότεινε τη δημιουργία Ιωνικού κράτους στη Μικρά Ασία. Μέσα στην ασυνεννοησία άρχισε η αντεπίθεση του Κεμάλ και η κατάρρευση του μετώπου οριστικά στις 13 Αυγούστου 1922. Ο ελληνικός στρατός διαλύθηκε και άρχισε να υποχωρεί άτακτα μαζί με χιλιάδες Έλληνες πρόσφυγες που αναζητούσαν καταφύγιο στα παράλια. Μη ξέροντας ότι ένα μήνα αργότερα θα καιγόταν η Σμύρνη και θα ξεριζώνονταν ή θα αφανίζονταν και οι ίδιοι.

Συνολικά, διαπιστώνεται συστηματική άρνηση των αντιβενιζελικών να παραδεχθούν το αδύνατο της εκστρατείας που αρχικά καταδίκάζαν και να αποχωρήσουν. Τα κυρίαρχα δικαιολογητικά επιχειρήματα φορούν κυρίως την αρχική περίοδο της δικής τους ευθύνης για την εκστρατεία, το 1920-21. Τότε πράγματι πιέζονταν έντονα από τους ίδιους τους βενιζελικούς μετά την ήττα του Βενιζέλου το 1920 για να διασφαλίσουν την εκτέλεση της πολιτικής του σε περί-

πτωση που ο αντιβενιζελικοί τολμούσαν να υλοποιήσουν τις προεκλογικές τους υποσχέσεις περί αποχώρησης. Πρωτίστως, οι βενιζελικοί στρατιωτικοί ήταν ανένδοτοι ως προς την ανάγκη κλιμάκωσης της απόβασης ακολουθώντας και σχετικά επιτελικά σχέδια για επέκταση μακριά από τα παράλια που είχαν καταρτιστεί ήδη από τη βενιζελική ηγεσία. Τη συνέχιση της Εκστρατείας επιθυμούσαν και οι Αγγλογάλλοι, ιδιαίτερα ο Λούντ Τζορτζ που δεν επιθυμούσε να διαθέσει περισσότερες βρετανικές δυνάμεις στην περιοχή.

Το πολιτικό θάρρος των αντιβενιζελικών υπονομεύτηκε όμως κυρίως από δικές τους δομικές αδυναμίες:

Πρώτον, δεν διέθεταν τη νομιμοποίηση να σταματήσουν την εκστρατεία αν χρειαζόταν. Όχι μόνον γιατί δεν είχαν δημιουργήσει την «Μεγάλη Ελλάδα» των Σεβρών, όπως ο Βενιζέλος, αλλά είχαν επιπλέον εναντιωθεί σθεναρά στην ιδέα αυτή, όπως και στην συμμαχία με την Αντάντ που την είχε πραγματώσει. Δεύτερον, οι ηγέτες της αντιβενιζελικής παράταξης και ιδίως ο Γούναρης διαπνέονταν από αντιβενιζελικό μένος σε βαθμό που θόλωνε την κρίση τους. Ενίοτε έμοιαζαν να τοποθετούν την αποτυχία του Βενιζέλου υψηλότερα από το εθνικό συμφέρον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι αντιδράσεις τους στις προτάσεις του Βενιζέλου για σύμπτυξη του μετώπου το 1920 και το 1921. Δεν ήθελαν επ' ουδενί να φανούν κατώτερες των δικών του επιτυχιών και επεδίωκαν να στεφθούν με εθνικές δάφνες.

Από την άλλη πλευρά, είναι πολύ δύσκολο να φανταστούμε μια θετική έκβαση της ελληνικής Εκστρατείας στη Μικρά Ασία. Με βάση τη γεωγραφία και τις διεθνοπολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην πορεία, έμοιαζε αδύνατη η διατήρηση της Σμύρνης και της ενδοχώρας ακόμα και με επικεφαλής το Βενιζέλο. Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας ήταν μάλλον καταδικασμένος να ξεριζωθεί υπό την σκιά του κεμαλικού εθνικισμού. Βέβαια, αυτό θα μπορούσε να είχε γίνει πιο ομαλά, χωρίς Καταστροφή με την ανταλλαγή πληθυσμών να βρίσκεται μέσα στα ενδεχόμενα που θα εξετάζονταν.

Σίγουρα, ο Βενιζέλος διέθετε τη νομιμοποίηση να επιστρέψει εδαφικές παραχωρήσεις που ο ίδιος είχε κερδίσει. Διέθετε πολεμικές δάφνες και ασύγκριτο διπλωματικό δαιμόνιο για έναν έντιμο συμβιβασμό. Με ορισμένες προϋποθέσεις: να υπαναχωρούσε από τη δική του «τύφλωση με τη Σμύρνη»,⁸ που τον έκανε να αγνοεί σοβαρές προειδοποιήσεις αντιπάλων του για τις επιχειρησιακές δυσκολίες. Να παρατηρούσε την σταδιακή εγκατάλειψη από τους συμμάχους. Και να αξιολογούσε εγκαίρως την δυναμική του κεμαλικού εθνικισμού. Οι επανειλημμένες προτάσεις του για σύμπτυξη του μετώπου ήδη από την ε-

ποχή της πρωθυπουργίας του, όταν έβλεπε μειωμένη συμμαχική στήριξη, έδειχναν ότι μπορούσε να παρακολουθεί τις εξελίξεις ορθολογικά, πέρα από τις εμμονές του.

Οι εκλογές του 1920

Η ανάλυση της στάσης των δύο πλευρών οδηγεί στο τρίτο ερώτημα: Πόσο μοιραίες ήταν τελικά οι εκλογές του Νοεμβρίου 1920 για την ελληνική εκστρατεία;

Καταρχάς, οι εκλογές έπρεπε να γίνουν για κοινοβουλευτικούς λόγους. Είχε λήξει η θητεία της λεγόμενης «Βουλής των Λαζάρων» του 1915 και η Βουλή δεν εκπροσωπούσε τη λαϊκή βούληση. Δεύτερον, ο Βενιζέλος πίστευε ότι θα κέρδιζε τις εκλογές ως αρχιτέκτονας της Ελλάδας «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών με τη μαζική στήριξη των Νέων Χωρών. Τρίτον, χρειαζόταν ανανεωμένη λαϊκή εντολή για να ολοκληρώσει τη Μεγάλη Ιδέα στη Μικρά Ασία. Τέταρτον, δεν θεωρούσε ότι πήγαινε σε πόλεμο, άρα ότι βρισκόταν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Οι αντίπαλοί του το προέβαλαν με αυτό τον τρόπο στις εκλογές του 1920 για να κερδίσουν τις ψήφους των κουρασμένων από τους πολέμους Ελλήνων. Αντίθετα, ο Βενιζέλος συνέλαβε και προέβαλε την απόβαση στη Σμύρνη σαν μια ασφαλή στρατιωτική εμπλοκή περιορισμένης έντασης δίπλα στις Μεγάλες Δυνάμεις, όπου στο όνομα του συμμαχικού σκοπού θα εξυπηρετούνταν τα εθνικά συμφέροντα.

Για την εσωτερική πόλωση εν μέσω της οποίας επωμίστηκαν την απόβαση οι αντιβενιζελικοί είχε, όμως, κι ο Βενιζέλος σοβαρές ευθύνες. Καταρχήν, για την οξύτητα του Διχασμού και την συντήρηση του μετά την εκλογική ήττα μέσω των αντιπροσώπων του, πολιτικών και στρατιωτικών. Περαιτέρω, για την απόβαση με ανεπαρκείς συμμαχικές εγγυήσεις ουσιαστικά προς το πρόσωπό του και όχι προς κάθε ελληνική κυβέρνηση. Τρίτον, για τον εμποτισμό των Μικρασιατών Ελλήνων με το «όραμα της Ιωνίας»⁹ και την ανάγκη να το υπηρετήσουν πραμένοντας στον τόπο τους ως το τέλος –όταν δεν υπήρχε διέξοδος φυγής– με την αντίληψη ότι ο πληθυσμός νομιμοποιούσε την εδαφική διεκδίκηση.

Παραμένει μετέωρο το ερώτημα αν υπήρχαν σοβαρές στρατιωτικές ευθύνες για την επιχειρησιακή έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας.¹⁰ Αρκετές μελέτες αγγίζουν έμμεσα το θέμα κυρίως διά της ανάλυσης του ρόλου του πρίγκηπα Ανδρέα και του Παπούλα που ήταν αρχιστράτηγος στο μεγαλύτερο μέρος της εκστρατείας (από τον Νοέμβριο 1920 ως τον Μάιο 1922) –αλλά και μάρτυ-

ρας κατηγορίας στη Δίκη των Έξι! Η επικυριαρχία των βενιζελικών αξιωματικών και μάλιστα των πιο φανατισμένων σκίασε τη διερεύνηση των ευθυνών του στρατού που ήταν άλλωστε ένα θέμα-ταμπού σε πολλές χώρες στο Μεσοπόλεμο. Στη Μικρά Ασία φάνηκαν πολλά κενά και αδυναμίες σε στρατηγικό και σε επιχειρησιακό επίπεδο. Μπορεί οι βενιζελικοί αξιωματικοί να ήταν καλύτερα εκπαιδευμένοι στον σύγχρονο πόλεμο, αλλά όλοι είχαν ελλείμματα σε στρατιωτική εκπαίδευση, παρά την υψηλή μόρφωση των αξιωματικών και το πλήθος των οπλιτών. Ο στρατός ουσιαστικά δεν ηττήθηκε, αλλά διαλύθηκε. Πάντως, μια τέτοια διερεύνηση δεν αναμένεται να αλλάξει την προτεραιότητα των πολιτικών ευθυνών.

Ένας καθοριστικός παράγοντας της Μικρασιατικής Καταστροφής δεν ήταν πρόσωπο ή παράταξη, αλλά κατάσταση. Ήταν ο Εθνικός Διχασμός. Υπονόμευσε την ενότητα και τη συνεννόηση με ευθύνη και των δύο μεγάλων παρατάξεων, που τον βάθυναν ακόμα περισσότερο όταν η απόβαση στη Σμύρνη εξελίχθηκε σε στρατιωτική αναμέτρηση με τους Τούρκους.

Ο Διχασμός ήταν εν μέρει επιλογή τους. Εν μέρει, όμως, ήταν και συνέπεια του μεγέθους των αποφάσεων που εκλήθησαν να λάβουν τότε οι Έλληνες για την μορφή και την πορεία του έθνους. Τα 100 χρόνια που μας χωρίζουν είναι πολύ λίγα για να το περνάμε αυτό επιφανειακά όταν επιχειρούμε αποτιμήσεις σήμερα, ξέροντας όλα όσα εκείνοι δεν ήταν σε θέση να ξέρουν.

* Το παρόν άρθρο βασίζεται στην ομιλία της Κωνσταντίνας Μπότσοιου στην ομώνυμη ημερίδα που διοργανώθηκε στο Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών στις 10 Μαΐου 2019 από το Offline Post και το Κέντρο Ελληνικής και Διεθνούς Ιστορίας (ΚΕΔΙΣ) του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

¹ Harry Psomiades, *The Eastern Question. The last phase*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1968, σελ. 60-68. Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000, σελ. 644-645.

² Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων (1923-1940)*, 2 τόμοι, Αθήνα, Κάκτος, 197, τ. 1, σελ. 17-24.

³ «Αθωώθηκαν 88 χρόνια μετά!», *Τα Νέα*, 21 Οκτωβρίου 2010.

⁴ Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του Ημερολόγιο*, Αθήνα, Εστία, 1952 Τόμος Β' σελ. 386.

⁵ Μεταξάς, *Το προσωπικό του Ημερολόγιο*, τ. Γ', σελ. 95.

⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σελ. 112-113, 144.

⁷ Michael Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2002, σελ. 369.

⁸ Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σελ. 122-125.

⁹ Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*.

¹⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, σελ. 184 -233.